

Ilm-fan va
texnologiyalar

Наука и
технологии

Science and
technologies

2024
№ 2/1

JURNAL HAQIDA

Jurnalga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risida 076526 raqamli guvohnoma berilgan.

"Ilm-fan va texnologiyalar" ilmiy-metodik jurnaliga taqdim etilgan ilmiy maqolalarga qo'yiladigan asosiy talablar falsafa doktori (PhD), fan doktori (DSc) dissertatsiyalarining asosiy ilmiy natijalarini xalqaro standartlar va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Oliy attestatsiya komissiyasi to'g'risidagi Nizom" talablari, shu jumladan elektron ilmiy-texnik jurnallarga qo'yiladigan talablar tizimi hisoblanadi.

«Наука и технологии» международный научно-методический журнал. Основные требования к научным статьям, представляемым в международном научно-методическом журнале «Наука и технологии» являются научные труды, рекомендованные для публикации основных научных результатов докторских (PhD), (DSc) диссертаций в соответствии с международными стандартами и «Положением о Высшей аттестационной комиссии» при Кабинете Министров Республики Узбекистан, в частности требования к электронным научно-техническим журналам

About the magazine "Science and technologies" international scientific-metodical journal The main requirements for scientific articles submitted to the international scientific-metodical journal " Science and technologies " are scientific publications recommended for the publication of the main scientific results of doctoral (PhD), (DSc) dissertations in accordance with international standards and the "Regulation on the Higher Attestation Commission" Under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, including from templates in the system of requirements for electronic scientific and technical journals.

**ILM-FAN VA TEKNOLOGIYALAR
HAYKA И ТЕХНОЛОГИИ
SCIENCE AND TECHNOLOGIES**

Muassislar:

Fan va inovatsiya HNM MCHJ,
Buxoro davlat universiteti

Bosh muharrir:

Qahhorov Siddiq Qahhorovich

Jamoatchilik kengashi raisi: Xamidov Obidjon Xafizovich,
Buxoro davlat universiteti rektori

Tahririyat kengashi raisi: Jo'rayev Husniddin Oltinboyevich

Ma'sul kotib:

Kasimov Feruz Fayzulloevich

Texnik muharrir:

Hazratov Fazliddin Xikmatovich

Tahririyat manzili:

Buxoro shahar, Q.Murtazoyev ko'chasi, 1/2 uy

Email: admin@sciencetech.uz

Jurnalning elektron manzili:

sciencetech.uz

ILM-FAN VA TEKNOLOGIYALAR

JAMOATCHILIK KENGASHI A'ZOLARI

Muqimov Komil Muqimovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor.
Axatov Jasurjon Saidovich, texnika fanlari doktori.
Olimov Qahramon Tanzilovich, pedagogika fanlari doktori, professor.
Jumayeva Dilnoza Jo'rayevna, texnika fanlari doktori, professor.
Sharipov Shavkat Safarovich, pedagogika fanlari doktori, professor.

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI XORIJ OLIMLARI

Verbenko Il'ya Aleksandrovich, kimyo fanlari doktori.
Veselov Gennadiy Yevgen'evich, texnika fanlari doktori, dotsent.
Madzigon Vasiliy Nikolayevich, pedagogika fanlari doktori, professor.

BILOGIYA FANLARI

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor.
Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor.
Xolliyev Askar Ergashevich, biologiya fanlari doktori, professor.
Yoziyev Lutfillo, biologiya fanlari doktori, professor.
Norboyeva Umida Toshtemirovna, biologiya fanlari doktori, professor.

FALSAFA FANLARI

Namozov Bobir Bahriyevich, falsafa fanlari doktori, dotsent.
Sharipov Abduhakim Ziyavutdinovich, falsafa fanlari doktori, dotsent.
Salomova Hakima Yusupovna, falsafa fanlari doktori, professor.
Sharipova Oygul Tursunovna, falsafa fanlari doktori, professor.
Siddikov Ilyosjon Baxromovich, falsafa fanlari doktori, dotsent.

FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor.
Dilmurodov Elyor Baxtiyorovich, fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
Durdiyev Umidjon Durdimurodovich, fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.
Turayev Ergash Yuldashevich, fizika-matematika fanlari doktori, professor.
Kutliyev Uchqun Otaboyevich, fizika-matematika fanlari doktori, dotsent.
Jalolov Ozodjon Isomiddinovich, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent.

Nuriddinov Javlon Zafarovich, fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Fayziyev Shaxobiddin Shavkatovich, fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

FILOLOGIYA FANLARI

Rajabov Dilshod Zaripovich, filologiya fanlari doktori, professor.

Rasulov Zubaydillo Izomovich, filologiya fanlari doktori, professor.

O'rayeva Darmon Saidaxmedovna, filologiya fanlari doktori, professor.

Kilichev Bayramali Ergashevich, filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Nosirov Otabek Timurovich, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

GEOGRAFIYA FANLARI

Hayitov Yozil Qosimovich, geografiya fanlari doktrori, dotsent.

Toshev Xudoynazar Ramazonovich, geografiya fanlari nomzodi, dotsent.

Halimova Gulshan Subxonovna, geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent.

IQTISODIYOT FANLARI

Navro'zzoda Baxtiyor Negmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Salimov Nutfullo Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent.

Jo'rayev Abror Turobovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

Norov Asror Egamberdiyevich, fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Yavmutov Dilshod Shoyimardonqulovich, Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

Xudoyberganov Dilshod Tuxtabayevich, Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

KIMYO FANLARI

Do'stov Hamro, kimyo fanlari doktori, professor.

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor.

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor.

Nazarov Sayfullo Ibodullayevich, texnika fanlari nomzodi, dotsent.

Niyozov Erkin Dilmurodovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent.

PEDAGOGIKA FANLARI

Abilova Gulbaxar Jalgasbayevna, pedagogika fanlari doktori, dotsent.

Adizov Baxtiyor Raxmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor.

Ajiyeva Muhabbat Baxtibayevna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

Alimov A'zam Anvarovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Bozorova Saodat Djamolovna, pedagogika fanlari doktori, professor.

Ergasheva Gulruxsor Surxonidinovna, pedagogika fanlari doktori, professor.

Jo'rayev Akmal Razzoqovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor.

Kurbaniyazova Zamira Kalbayevna, pedagogika fanlari doktori, dotsent.
Lutfillayev Mahmud Hasanovich, pedagogika fanlari doktori, professor.
Ro'ziyev Erkin Iskandarovich, pedagogika fanlari doktori, professor.
Shodiyev Rizamat Davronovich, pedagogika fanlari doktori, professor.
Tursunov Qahhor Shonazarovich, pedagogika fanlari doktori, dotsent.
Himmataliyev Do'stnazar Omonovich, pedagogika fanlari doktori, professor.
Xodjayev Begzod Xudoyberdiyevich, pedagogika fanlari doktori, professor.
Shomirazyev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor.
Mirzaahmad Qurbonov, pedagogika fanlari doktori, professor.
Hamidov Jalil Abdurasulovich, pedagogika fanlari doktori, professor.
Xazratov Fazliddin Xikmatovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

TEXNIKA FANLARI

Jo'rayev Turob Doniyorovich, texnika fanlari nomzodi, professor.
Toirov Olimjon Zuvurovich, texnika fanlari doktori, professor.
Syitnazarov Kuanishbay Kenesbayevich, texnika fanlari doktori, dotsent.
Mansurov Tohirjon Muxtorjonovich, texnika fanlari doktori, dotsent.

Maxmudov Maxsud Idrisovich, texnika fanlari doktori, professor.
Mo'minov Bahodir Boltayevich, texnika fanlari doktori, professor.
Raxmatov Ilhom Ismatovich, texnika fanlari nomzodi, professor.
Murtazoyev Azizbek Nusrat o'gli, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.
Eshonqulov Hamza Ilxomovich, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.
Shafiyev Tursun Rustamovich, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.
Bakayev Ilxom Izatovich, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

TARIX FANLARI

Inoyatov Sulaymon Inoyatovich, tarix fanlari doktori, professor.
Rashidov Oybek Rasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent.
Hayitov Shodmon Axmedovich, tarix fanlari doktori, professor.

ЎЗБЕКИСТОН ССРДА СОВЕТ БОШҚАРУВИГА ҚАРШИ БЎЛГАН МИЛЛИЙ МУХОЛИФ ТАШКИЛОТЛАР

Рашидов Ойбек Расулович

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
“Ижтимоий фанлар” кафедраси профессори,
тарих фанлари доктори (DSc)*

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон ССРда совет бошқарувиغا қарши бўлган миллий мухолиф ташкилотлар фаолияти ўрганилган. Муаллиф томонидан совет жазо органларининг “Миллий Иттиҳот”, “Миллий истиқлол”, “Ғайратлилар” ҳамда “хидиралиевчилик”, “қосимовчилик”, “иноғомовчилик” ва бошқа “аксилинқилобий” ҳаракатлар баҳонасида миллатнинг илғор қисмини жисмонан йўқ қилганлиги тарихий манбалар асосида очиб берилган.

Калит сўзлар: Партия, большевик, миллий зиёлилар, жади́дчилик, миллатчилик, шовинизм, маҳаллийлаштириш, гуруҳбозлик.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОППОЗИЦИОННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В УЗБЕКИСТАНСКОЙ ССР

Аннотация. В статье рассматривается деятельность национальных оппозиционных организаций, выступавших против советской власти в Узбекской ССР. Автор на основе исторических источников выявил, что советские уголовные власти физически уничтожали передовую часть нации под предлогом «Национального союза», «Национальной независимости», «Энтузиасты» и «хидиралиевщины», «касимовщины», «иногамовщины» и другие «контрреволюционные» действия.

Ключевые слова: партия, большевик, национальная интеллигенция, джадидизм, национализм, шовинизм, локализация, групповщина.

NATIONAL OPPOSITION ORGANIZATIONS AGAINST THE SOVIET AUTHORITY IN THE UZBEKISTAN SSR

Annotation. The article examines the activities of national opposition organizations that opposed Soviet power in the Uzbek SSR. The author, based on historical sources, revealed that the Soviet criminal authorities physically destroyed the advanced part of the nation under the pretext of “National Union”, “National Independence”, “Enthusiasts” and “khidiralievism”, “kasimovism”, “inogamovism” and other “counter-revolutionary” actions.

Key words: party, Bolshevik, national intelligentsia, Jadidism, nationalism, chauvinism, localization, groupism.

Большевикларнинг ўлкада юритган адолатсиз сиёсати миллий зиёлиларни Туркистон миллий бирлиги ғоясини олға суришларига олиб келган. Натижада Ўрта Осиё ва Қozoғистон ҳудудида махфий миллий аксилкоммунистик ҳаракат марказлари вужудга келди. Бундай марказларнинг энг йириги Бухоро шаҳрида эди. Туркистон миллий бирлиги ғояси фидойилари Кокажон Бердиев, “Алаш Ўрда” вакиллари, қозoқ Хайриддин Болғинбоев, Мухтор Авезовлар ҳам Бухорога келади. Бухородаги “Бухоро истиқлоли”, Тошкентдаги “Миллий иттиҳод”, Қozoғистондаги “Алаш Ўрда” ва бошқа миллий озодлик ҳаракатлари марказларини бирлаштирган – Туркистон миллий бирлиги махфий ташкилоти ташкил топади. Унинг етти бандлик “Умумплатформаси” – ҳаракат дастури ҳам қабул қилинди ва уни А.З.Валидий бошқарди. “Туркистон миллий бирлиги” “Ўрта Осиё мусулмон халқ жумҳурияти” деб ҳам номланиб, у ўз атрофига Туркистон миллати фидойиларининг йирик вакилларини тўплайди [1].

Туркистон миллий бирлигининг ҳаракат дастури миллий мустақиллик, демократик республика, иқтисодий бошқарув, Европа андозаларидаги маърифат, дин эркинлиги, уни дунё ишларидан ажратиш ғояларига таянган эди. 1921 йил бошида Анвар пошо худди шу ғояни Москвада Ленин билан бўлган учрашувида маъқуллашиб, келажакда шу асосда бутун ислом оламида социалистик тузумга монанд бир давлат андозасини Бухоро намунасида яратишга ваъда қилган эди. Шунинг учун ҳам унга Марказий Осиё бўйлаб сафар қилиб, шу мақсадда раҳбарлар билан мулоқотлар олиб боришга рухсат берилган эди. Аммо, Анвар

пошонинг таклифи аслида шўролар ҳокимиятини инкор этувчи ғоя эканлигини большевиклар кечикиб англашди. Шунинг учун ҳам шўро вакиллари 1922 йилнинг баҳорида Анвар пошо билан такрорий музокаралар олиб бориб, фақатгина Бухорода тажриба сифатида мустақил давлат қуришга рухсат берилишини маълум қилишади [2].

Совет ҳокимияти йилларида большевиклар томонидан “аксилинқилобий”, “аксилшўровий” ташкилотлар деб топилган “Кўмак” (1909–1923 йй), “Миллий Иттиҳод” (1921–1925 йй), “Миллий Истиқлол” (1922–1929 йй), “Туркистон Миллий Бирлиги” (1920–1923 йй), “Ботиргапчилар”, “Темурчилар”, “Ғайратлилар”, “Ўн саккизлар гуруҳи”, “Иноғомовчилик”, “Қосимовчилик” кабилар фаолиятида юрт озодлиги ҳамда ўзбек халқининг эркин ва фаровон яшаш учун курашиш ғоялари илгари сурилган эди.

1922 йилнинг май ойидан бошлаб Тошкентда “Кўмак” уюшмаси ташаббуси билан хорижда ўқиш учун талабаларни танлаш ва уларни керакли йўналишлар бўйича ўқув юртларига тақсимлаш ишлари бошлаб юборилади. 1922 йилги маълумотларга кўра, Туркистон ўлкасидан борган ёшлар Россиянинг ўрта ва олий таълим муассасаларида 500 дан ортиқ, 100 нафар Германия ва Туркияда, 35 нафар Бакуда таълим олган[3]. “Кўмак” уюшмасига ғоявий раҳбарликни Фитрат, Чўлпон амалга оширган бўлса, ташкилий жиҳатдан Абдулла Раҳимбоев, Акмал Икромов, Элбек, Қаюм Рамазон ва Боту катта ёрдам беради. “Армуғон” журналининг муҳаррири, кейинроқ Москва Текстиль институтини тугатган Саид Аҳмад Назиров 1930 йил 24 декабрдаги сўроқ баённомасида: “1921 йил охирида Тошкентда рабфакда ўқирдик. Талабалар ўртасида четда ўқиш учун кураш ҳаракати пайдо бўлди. Ўшанда икки гуруҳ шаклланди. Биринчи гуруҳ Москва ва Ленинградга ўқишга интилувчи ёшлар, иккинчи гуруҳ эса Германияда таҳсил олмоқни истадилар. Мен ва Абдувосиқ Муҳаммедовлар Москва ва Ленинградга кетадиганлар гуруҳига етакчилик қилдик. Тошкентдаги “Навойи” мактабида ўқитувчилик қилган Тўлаган Мўмин эса Германияга кетувчи ёшларнинг бошлиғи эди. Бизнинг ҳаммамизни “Кўмак”

ташкilotи ва ватанга хизмат қилишдек улуғ орзу бирлаштирган эди”, – деб эслайди [4].

1922 йил 28 декабрь куни Туркистон Марказий Ижроия Қўмитаси йиғилишида И.Хидиралиев вақф масаласида маъруза қилади ва шу ерда “Қўмак” ташкilotига ҳам тўхталиб ўтади. “Ўтган йили Фарғонада “Қўмак” ташкilotининг бир чақириғи билан 7 миллиард рубль тўпланди. Бу пулни ким беради, ишчи-деҳқонлар, камбағал инсонлар беряпти. Нима учун? Ҳа, чунки улар маорифсиз ҳаёт йуклигини яхши англайдилар” [5].

Кейинчалик аксилинқилобий ташкilot сифатида “Қўмак” уюшмасига алоқаси бўлган барча зиёлилар қатағон этилди. Большевиклар томонидан диний илм “хурофот” деб аталган бир пайтда ёшлар дунёвий илм олиш учун ушбу уюшма орқали Россия ва Германияда таълим олишни мақсад қилган эдилар. Бироқ улар илм олиб ўз юртига қайтгандан сўнг большевиклар томонидан таъқибга олиндилар. Масалан, яна бир қатағон қурбони бўлган, “Қўмак” етакчиларидан бири Абдувосиқ Муҳаммедов 1938 йил 10 мартдаги сўроқ баённомасида: “Талабаларни чет элларда ўқитиш орзуси 1920 йилги “Чиғатой гурунги”да ҳам бор эди. 1922 йил “Қўмак” тузилгач, амалий ишлар бошланди. Ташкilotнинг раҳбарлари Фитрат ва Ботуларнинг талаби билан кўплаб талабалар аҳолидан пул тўплашга жалб этилди. Мен ҳам Пискент туманига бордим ва одамлардан “Қўмак” фойдасига пул йиғиб келдим. Бу пулни Германияда ўқувчи ёшларга юборганмиз”, – деган эди [6].

“Қўмак” уюшмаси ўқувчиларга ҳар томонлама ёрдам бериш учун жиддий курашган. Ўлкада маориф тарқатиш мақсади билан очилган “Нашри маориф” жамияти аъзолари ҳисобланган зиёлилар большевиклар томонидан “тарбияни заҳарловчилар” деб аталди. Мазкур уюшма аъзолари Мунаввар Қори, Сайид Носир Миржалилов, Толибжон кабилар “тўдачи”, “гуруҳчи” ва “миллатчи” сифатида айбландилар. Мазкур айбловда ушбу зиёлилар совет мактаби ва дорилфунунларидаги таълимни “коммунизм касали” деб атаганлиги, ундан қутулиш чораси сифатида Европадаги таълимни “маданият каъбаси” тарзида қабул қилмоқчи бўлганликлари келтирилган [7].

Большевиклар зиёлиларни социализм қурилишининг фаол курашчилари қаторида бўлиши кераклигини таъкидлаганлар. Бироқ, аксарият миллий зиёлилар яширин ташкилотлар тузиб, совет тузумига қарши қуролли кураш олиб бораётган кучлар билан биргаликда она-Ватанни босқинчилардан тозалашни мақсад қилган эдилар. Аксилинқилобий ташкилот деб юритилган “Миллий иттиҳод”нинг ғоявий-мафкуравий кураши унинг 18 моддадан иборат дастурида акс эттирилган. Мазкур дастурнинг биринчи моддаси пролетариат диктатурасига қарши Россия пролетариатини собиқ Туркистон минтақасидан ҳайдаб чиқаришга бағишланган: “Ғайри турк бўлган миллатларни Туркистондан ҳайдаб чиқариб, ўрнига (пролетариат диктатурасининг шакли бўлган шўролар ҳукумати ўрнига) мустақил ҳукумат қурилажак” [8].

Шунингдек, дастурнинг иккинчи моддасида Туркистон ўлкаси мустақиллиги йўлида Англия билан ҳамкорлик қилиш лозимлиги келтирилган: “Агар мустақил Туркистонни сиёсий, ижтимоий, иқтисодий томондан идора қилиш туркийлар учун оғирлик қилса, Англияга 20 йилга консессияга (ижарага) бериш”[9]. Бу жойда консессиянинг шартлари келтирилиб, 20 йил ичида Англия Туркистоннинг хомашёсини ташиб кетади (эксплуатация қилади) ҳамда Туркистонга техника ўрнаштириб беради. Бу масалада Англияга махсус вакиллар юборилиб, келишувлар масаласи муҳокама қилинган.

Дастурнинг учинчи моддасида: “Ғайри турк миллатлар, ҳукумат тузиш учун фойдали ишда бўлсалар уларга бир йилгача Туркистонда қолишга рухсат берилади. Аммо руслар (рус пролетариати) мустақил ҳукумат қурилиши билан Туркистондан чиқиб кетишлари керак” дейилади [10].

Туркистон минтақасидаги барча зиёлилар ва миллий кадрлар большевиклар олиб бораётган нотенг сиёсатдан норози эдилар. Ўзбек зиёлаларидан бири Мирза Раҳимов большевикларнинг мустамлакачилик сиёсати ҳақида қуйидаги фикрни билдиради: “Туркистоннинг иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан заифлашишини истаб Марказ бутун Турон халқларини айрим майда қабилаларга ажратди. Ўзбекистон мустақил давлат бўлишига ишонмайман” [11].

Алихонтўра Соғуний “Туркистон қайғуси” асарида большевикларнинг ўлка бойликларини талаб кетаётганлиги, руслаштириш сиёсати туфайли маҳаллий халқнинг йўқолиб кетиш хавфи остида қолганлиги хусусида фикр билдирган. У русларнинг Туркистон минтақасидаги асл мақсади ва мафкурасини куйида келтирилган мақол билан шарҳлайди: “Итингни оч сақла, орқангдан эргашсин”[12]. Рус шовинизми халқни оч сақлаш йўли билан уни орқасидан эргаштирмоқчи бўлди. Ўзбек халқи озиқ-овқатга Марказга қарам қилиниб, республика хомашё базасига айлантирилди.

Миллий зиёлилардан бири кейинчалик “иноғомовчилик” ҳаракати, яъни аксилшўровий яширин сиёсий гуруҳ раҳбари сифатида айбланган Раҳим Иноғомов большевикларга қарши матбуотда мафкуравий кураш олиб борган. У “Қизил Ўзбекистон” газетасининг туркум сонларида “Зиёлилар тўғрисида бизнинг вазифамиз” деб номланган мақолалари орқали миллий ўзбек зиёлиларининг октябрь инқилобий ўзгаришига ва ундан кейинги позицияларини белгилаш ҳамда коммунистик партиянинг зиёлиларга бўлган муносабатини баён этиб, куйидаги фикрларни келтирган эди: “Миллий зиёлилар октябрь инқилобини бутун муҳаббати ва бутун жони-тани билан кутиб олмаган бўлса ҳам, миллат озодлиги учун мустақил ўзбек ҳукумати ва ўзбек мамлакатини тузишда олдинги сафда туриб ҳаракат қилдилар” [13].

Раҳим Иноғомов Ўзбекистон Маориф комиссарлигида фаолият юритган пайтида Ўрта Осиё бюросининг Туркистонга васийлигини тугатишни қатъий талаб қилган эди. Матбуотда унинг фаолиятига сиёсий тус берилиб, кескин танқидлар бўлган эди: “Ўзбек миллати ва ватанга бўлган муҳаббатини Масковга сотмаган туркистонликлар (иноғомовчилар) ўз болаларини миллий мактабларда тарбиялайдилар. Бу большевиклар томонидан юритилган “руслаштириш” сиёсатининг муваффақият қозонишига тўсқинлик қилади” [14].

Р.Иноғомов “Миллий зиёлилар кимлар?”, уларнинг “миллат озодлиги” деган ғоя ва тилаклари нималардан иборат эканлиги ҳақида фикр-мулоҳазаларини келтириб ўтган. Бу мулоҳазаларга қарши А.Икромов ва Абулхайлар большевиклар тарафида туриб ўз фикрларини билдирганлар: “Агар

Иноғомов ўзгариш тузилишларининг биринчи сафида, биринчи даврларида большевиклар томонига кўчган бир мунча зиёлиларни кўрсатмоқчи бўлса (ҳолбуки, Иноғомов мақоласида зиёлиларнинг бир мунчаси демайди, “миллий зиёлилар” деб умум зиёлиларни олади) бунда ҳам масала Иноғомов айтганича эмас, зиёлиларнинг бир мунчасини большевиклар томонга ўтиши ҳам буларнинг фирқа томондан қабул қилинишига шундай қараш керакки, булар ўзларининг шу ўтишлари билан ўзларининг эски фикрларидан тамоман қайтиб, йўқсуллар инқилоби, коммунист фирқасига чинакам қабул қилинган бўладилар. Ёки бўлмаса йўқсуллар инқилобидан ўзларининг “миллат озодлиги” деган эски мақсадларига қайталаниш учун бизнинг томонга кўчган бўладилар” [15].

Большевиклар тарафига ўтган шўро зиёлилар фаолияти ҳам назоратда бўлганлигини юқоридаги фикр тасдиқлаб турибди. Улар эски мақсади ва ғояларига қайтиши мумкин ёки яширин манфаатлари учун бизнинг орамизга кириб олган деган қараш большевикларда доим сақланиб турди. Шўро зиёлилари кенг халқ оммасига мурожаат қилиб, икки йўлдан бирини қабул қилиш лозимлигини ва ўзларини халқни нодонликдан қутқариш учун курашадиган инқилобчи қилиб кўрсатганликлари маълум бўлади.

И.В.Сталин ўзининг нутқларидан бирида шундай деган эди: “Шуни эсда тутиш лозимки, Марказдан узоқ ўлкалар республика ва вилоятлардаги партия ташкилотларимиз фақат миллатчиликни енга олсаларгина ўшанда ҳақиқий марксчи бўла оладилар”[16]. “Миллий истиқлол” яширин ташкилоти аъзолари ҳисобланган зиёлилар 1928 йилдан кейин большевикларнинг тазйиқига учрай бошлади. Мунаввар Қори Абдурашидхонов ташкилотнинг ҳамма съездларида беш кишилик раёсат (раис, котиб, хазинабон, икки аъзо) тузилганлиги ҳақида ахборот берган. Шу билан бирга у эски ташкилотнинг дастури ҳозирги шароитга тўғри келмаслиги ва янги ташкилотга ГПУни чалғитиш мақсадида кўпроқ ёшларни жалб қилиш зарурлигини айтган ва ўз сўзи якунида шундай деган: “Ҳозир мактабларда миллий руҳ қолмади. Бу масалада ҳеч қандай иш қилинмаяпти. Агар аҳвол шундай давом этаверса ўзбекларда миллий руҳ йўқолиб кетади. Ўзбекистон руслар оёғи остида қолади” [17].

Совет ҳокимиятига муҳолифатда бўлган миллий зиёлиларнинг яширин ташкилотларидан бири 1929–1930 йилларда Самарқанд шаҳрида Ўзбекистон ССР Маориф халқ комиссарлиги ходимларининг бир гуруҳи томонидан ташкил этилган “Ғайратлилар” ташкилоти эди. “Ғайратлилар” гуруҳи ўз таркибига миллий зиёлиларнинг кўзга кўринган вакиллари, аксарият ҳолларда ўқитувчи ва талабаларни жалб қилган. Шунингдек, гуруҳ сафига совет ҳокимиятининг раҳбарлик лавозимларида ишлаган, бироқ 1929–1930 йиллардаги тозалаш чоғида “ёт унсурлар” сифатида партиядан ўчирилган, катта тажриба ва салоҳиятга эга совет тузумининг кирдикорларини яхши тушуниб етган маҳаллий миллат вакиллари ҳамда бир гуруҳ ижодкорлар кирган. “Ғайратлилар” ўз фаолиятини “гап”лар орқали олиб борган. “Гап”лар ҳафтада бир маротаба ташкил этилган. Доимий раис Боту бўлган, баъзан раислик вазифасини Собир Қодиров ҳам бажариб турган [18].

1930 йил 15 июлдан 1 августга қадар ОГПУ “тройки” “Ғайратлилар” ташкилоти устидан ўтказган тергов жараёнида Боис Қориев Олтой қуйидаги кўрсатмани беради: “Бизнинг “Ғайратлилар” ташкилотимиз ўзининг сиёсий тузилмасига кўра советларга қарши ва аксилинқилобий ташкилотдир. Шу боис уни партия ичидаги троцкийчилар, ўнгллар ёки Ўзбекистон шароитидаги иноғомовчиларга қиёслаб бўлмайди. Унинг дастури партия андозасида эмас, балки партия ва совет ҳокимиятига қарши тузилган. Олдинги кўрсатмаларимда қайд этиб ўтганимдек, дастурий кўрсатмаларимиз ҳеч қаерда ёзма қайд этилмаган, уни ўзимиз ёддан билганмиз. Биз ўз олдимизга ёш миллатпарвар кадрлар тайёрлашни мақсад қилганмиз. Совет Иттифоқидан Ўзбекистонни тўлиқ ажратиб олиш бизнинг бош мақсадимиз бўлган. Мустақилликка эришиш учун, бизнинг фикримизча, биринчи навбадта миллий давлат тараққиётини таъмин этувчи миллий ғоялар билан қуролланган миллатпарвар кадрларни тайёрлаш лозим. Ҳокимиятни ўз қўлимизга олиш, уни ҳимоя қилиш учун ёшларни ҳарбий мактабларга кўплаб жойлаштириб махсус ҳарбий билимлар олишга эришишимиз лозим. Қисқача қилиб шунини таъкидлаш мумкинки, бизнинг

ташкilot ўз олдига совет ҳокимиятини ағдариб, Ўзбекистон буржуа-демократик республикасини тузишни мақсад қилган эди” [19].

Хулоса қилиб айтганда, миллий зиёлилар яширин сиёсий ташкilotларда бирлашиб, большевикларнинг мустамлакачилик сиёсатига қарши мафкуравий кураш олиб борганлар. Ушбу мафкуравий кураш асосан матбуотда, таълим тизимида, адабиётда намоён бўлди. Бироқ, большевиклар миллий зиёлилардан мафкуравий курашда енгилиб, жисмоний қийноқ ва қатағонлик йўлини тутдилар. Большевиклар миллий манфаатларга хизмат қилган зиёли ва кадрларни турли-туман сохта ўйлаб топилган гуруҳлар тузишда айбладилар. Совет жазо органлари томонидан “Миллий Иттиҳот”, “Миллий истиқлол”, “Ғайратлилар” ҳамда “хидиралиевчилик”, “қосимовчилик”, “иноғомовчилик” ва бошқа “аксилинқилобий” ҳаракатлар баҳонасида миллатнинг илғор қисми жисмонан йўқ қилинди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Мўминов Т. Туркистон икки аср гирдобиди. – Тошкент: “Fan va texnologiya”, 2013. –Б.106–107.
2. Наимов Н. Маърифатга бахшида умр (тарихий қисса). – Бухоро: “Дурдона”, 2018. –Б.143.
3. Ўз МА, 17-фонд, 1-рўйхат, 1082-йиғма жилд, 6-варақ.
4. Ирзаев Б. Ўзбек ёшлари ва хорижий таълим. – Тошкент: “Akademnashr”, 2018. –Б.12–13.
5. Ўз МА, 17-фонд, 1-рўйхат, 1082-йиғма жилд, 7-варақ.
6. Ирзаев Б. Ўзбек ёшлари ва хорижий таълим. – Тошкент: “Akademnashr”, 2018. –Б.13–14.
7. Зиё Саид. Зиёлилар масаласи тўғрисида // “Қизил Ўзбекистон”. 1926 йил 6 май, 100-сон.
8. Фарғона зиёлилари партиямиз йўлида // “Қизил Ўзбекистон”. 1930 йил 10 ноябрь, 263-сон.
9. Фарғона зиёлилари партиямиз йўлида // “Қизил Ўзбекистон”. 1930 йил 10 ноябрь, 263-сон.

10. Фарғона зиёлилари партиямиз йўлида // “Қизил Ўзбекистон”. 1930 йил 10 ноябрь, 263-сон.
11. Султонғалиевчилик ва ўзбек национал фашизми // “Қизил Ўзбекистон”. 1930 йил 27 август. 201-сон.
12. Алихонтўра Соғуний. Туркистон қайғуси. (I–II қисмлар). Нашрга тайёрловчи Қутлуғхон (Эдиқут) Шокиров. – Тошкент: “Sharq”, 2020. –Б.73.
13. Зиёлилар масаласи тўғрисида (мубохаса йўли билан) // “Қизил Ўзбекистон”. 1926 йил 27 январь, 23-сон.
14. Ўзбек адабиёти ва чиғатойчилик // “Қизил Ўзбекистон”. 1929 йил 15 май, 112-сон.
15. Зиёлилар масаласи тўғрисида (мубохаса йўли билан) // “Қизил Ўзбекистон”. 1926 йил 27 январь, 23-сон.
16. Фирқа учун кураш // “Қизил Ўзбекистон”. 1927 йил 7 январь, 6-сон.
17. Убайдуллаев Ў. Ўзбекистонда 20–30 йилларда мустабид тузумга қарши миллий муҳолифат ҳаракати (маҳаллий зиёлилар фаолияти мисолида): Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Андижон. –Б.51–52.
18. Ҳошимов С. Совет ҳокимиятининг Ўзбекистондаги қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари (1917–1936 йиллар). – Тошкент: “Академнашр”, 2018. – Б.152–153.
19. Ҳошимов С. Совет ҳокимиятининг Ўзбекистондаги қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари (1917–1936 йиллар). – Тошкент: “Академнашр”, 2018. – Б.153.